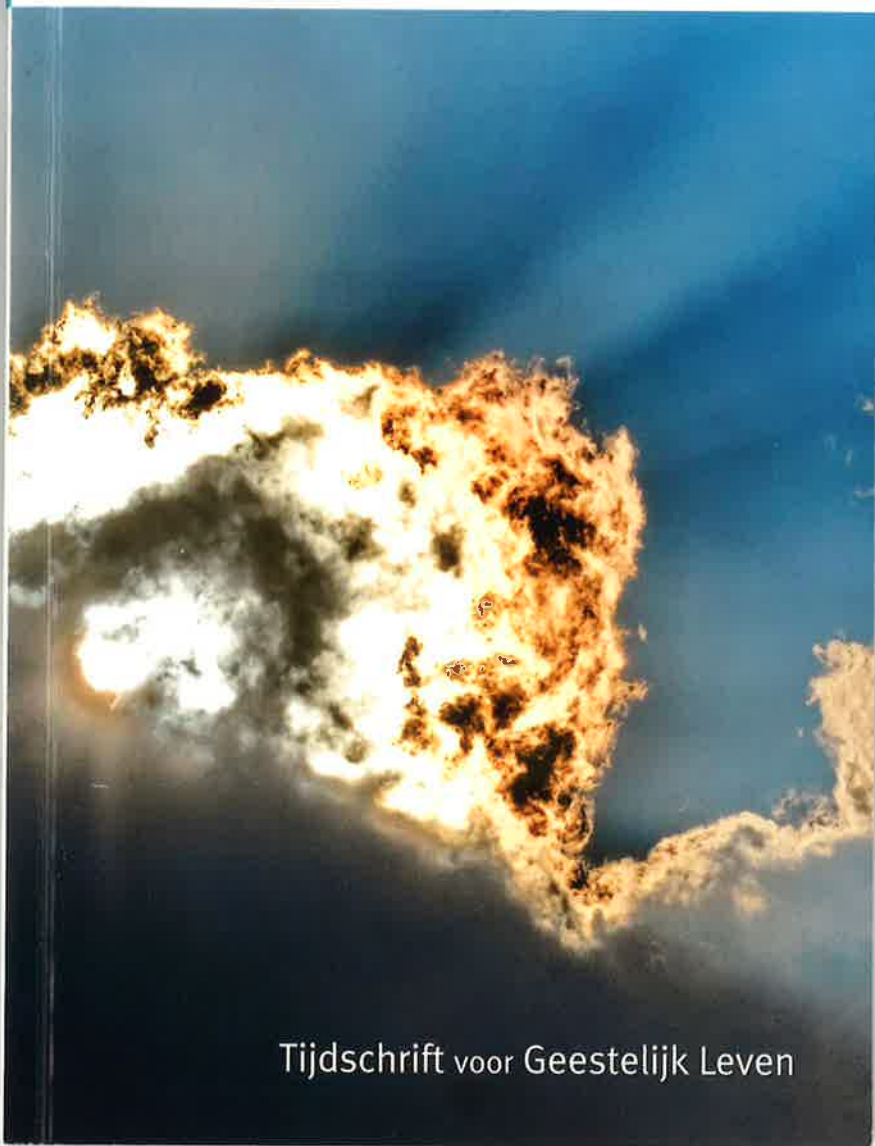

Een glimp van God

Schetsen van de onzichtbare

Tijdschrift voor Geestelijk Leven

het verdorde weer tot leven, worden verstarde verhoudingen weer soepel. Met die drie metaforen in hun hoofd en in hun hart, roepen christenen "God". Ze denken niet eerst aan God en daarna aan Vader, Zoon en Geest. Het is juist andersom. Pas nadat ze in het spoor van Jezus de namen Vader, Zoon en Geest hebben gehoord, spreken ze van God. Eerst na goed naar die namen geluisterd te hebben gaan ze in gesprek met wat antropologen, filosofen e.a. over God zeggen. Ook met de antropoloog en de filosoof die huist in henzelf. ◀

Laat de kinderen over Mij spreken

Edith Dumon

Onderzoek naar godsbeelden van kinderen en hun manier van theologiseren is uitermate karig. Om een zicht te krijgen op wat het wetenschappelijk theologisch onderzoek over godsbeelden van kinderen zegt, moeten we onze blik vooral naar Duitsland richten. Binnen de contextuele theologie ontwikkelde zich daar de 'Kindertheologie'. Pioniers van deze nieuwe theologische discipline zijn Anton Bucher en Friedrich Schweitzer, respectievelijk vanuit katholieke en protestantse hoek.

► 'Maar mevrouw, wat moeten we dan zeggen?' Mijn studenten kijken me met grote ogen aan ... ze wachten op een antwoord, een oplossing. Ik kijk hen aan en wacht even. Het is niet de eerste keer dat ik deze vraag krijg, integendeel. Elke keer opnieuw wanneer de stage lonkt en de studenten hun aandacht vestigen op de godsdienstmomenten die hen te wachten staan, slaat hen de schrik om het hart. Niet het vertellen van verhalen, niet het verzinnen van activiteiten, zelfs niet het binnenbrengen van Bijbelse elementen – die ook henzelf meer en meer onbekend zijn – bezorgen de 'juffrouwen en meesters' in spe slapeloze nachten, maar wel de vragen van de kinderen zelf naar o.a. de aard van God.

Mijn studenten worden nochtans goed voorbereid in hun omgang met kinderen. Nederlands, Wiskunde ... bijna ieder opleidingsonderdeel reikt hen antwoorden en technieken aan om zich als leer-

Niet het vertellen van verhalen, niet het verzinnen van activiteiten, zelfs niet het binnenbrengen van Bijbelse elementen bezorgen de 'juffrouwen en meesters' in spe slapeloze nachten, maar wel de vragen van de kinderen zelf naar o.a. de aard van God.

kracht te handhaven. Hoe breng je een fabel naar het niveau van een driejarige? Hoe leg je ruimtelijke begrippen uit aan een kind van vier? Deze vragen zijn geen struikelblok meer wanneer het ogenblik van de stage aanbreekt. Maar net als ouders, die overigens geen professionele ondersteuning krijgen om kindervragen te beantwoorden, worden ze steevast verrast door de levensvragen van kinderen waar geen techniek of pasklaar antwoord soelaas kan brengen. Moeilijke vragen. 'Zo van die godsdienstige vragen, mevrouw!'. Vragen die van authentieke spirituele, religieuze reflectie getuigen...

Pasklare antwoorden heb ik niet te bieden. Het 'godsbeeld' is en blijft "een oerbeeld wat voor iedereen mysterie met zich meedraagt". God is uiteindelijk niet geheel in taal te vatten, het beeld waarmee we Hem trachten te verbeelden zal dus ook altijd te kort schieten. Maar gelukkig kan ik mijn studenten toch beмоedigend toespreken: in schril contrast met de onwennigheid waarmee de vragen over God onthaald worden door volwassenen, staat de onbevangeheid waarmee ze gesteld en beantwoord worden door de kinderen. De godsbeelden die mensen koesteren of verwerpen zijn uiteindelijk 'relationele beelden'. Behalve de identiteit van God kunnen die beelden ook de zoektocht naar diepere kennis van het eigen ik vormgeven.² Kinderen nodigen volwassenen dan ook uit tot een gesprek waarbinnen beide partijen verrassende en originele inzichten kunnen opdoen.

1 K. Friedlingsdorf, *Gottesbilder. Wie sie krank machen - wie sie heilen.* Würzburg, 2004, p.14.

2 E. Dumon, Interview met V. Seifert, Leuven, 12 juli 2013.

Dat kinderen volwaardige gesprekspartners zijn tijdens het theologiseren is lang niet altijd als vanzelfsprekend beschouwd. Ook de academische interesse omtrent godsbeelden van kinderen en hun manier van theologiseren bleef lang verwaarloosd. Onderzoek naar godsbeelden bij kinderen, zeker van erg jonge leeftijd, is uitermate karig.

Kindertheologie

Om een zicht te krijgen op wat het wetenschappelijk theologisch onderzoek over godsbeelden van kinderen zegt, moeten we onze blik vooral naar Duitsland richten. Binnen de contextuele theologie ontwikkelde zich daar de 'Kindertheologie'. Pioniers van deze nieuwe theologische discipline zijn Anton Bucher en Friedrich Schweitzer, respectievelijk vanuit katholieke en protestantse hoek.

Beiden benadrukken dat het spreken met kinderen over God in het algemeen – en godsdienstondericht in het bijzonder – al te vaak wordt beperkt tot theologie voor kinderen. Die positie leidt volwassenen bijna onvermijdelijk tot het krampachtig zoeken naar 'sluitende' of 'correcte' antwoorden, en geeft kinderen zelf weinig ruimte. Bucher en Schweitzer pleiten ervoor *samen* met kinderen te theologiseren. Dit kan leiden tot "een spannende en leerzame onderneming die voor volwassenen een 'heilzame uitdaging' kan betekenen", aldus Bucher.³ Bedachtzame Kindertheologie beschouwt het kind dus niet als louter 'te informeren' partij, maar als volwaardige participant binnen een theologisch gesprek.

3 A. Bucher, *Kinder als Theologen?* In: RL. Zeitschrift für Religionsunterricht und Lebenskunde, Jg. 1, H. 21, Zürich, 1992, p. 19-22.

Deze academische impuls vertalen zowel de literatuur als de praktijk vaak naar een tussenpositie: enerzijds nemen zij het theologiseren van het kind serieus, maar anderzijds gaan zij ervan uit dat het kind nog 'verder' moet worden gebracht door de interactie met een (volwassen) omgeving. Die houding is ook gangbaar in het 'filosoferen met kinderen'. In haar recente onderzoek bekritiseert de Duitse theologe Viola Seifert echter ook deze tussenpositie.

Seifert stelt dat de verrassende en originele godsbeelden van kinderen via deze weg niet geheel naar boven kunnen komen. Volgens haar is de derde dimensie van de Kindertheologie de meest belangrijke: theologie van kinderen (naast theologie voor kinderen en theologie met kinderen).⁴

Theologie van kinderen

Het gehanteerde 'volwassen kader' tijdens het theologiseren met kinderen (de 'tweede dimensie' van de Kindertheologie) draagt het gevaar met zich mee dat volwassenen hun godsbeelden, zullen overdragen op het kind. De gesprekken die Seifert in 2011-12 voerde met de moeders van haar respondenten leiden tot de conclusie dat, ook wanneer er geen sprake is van bewuste manipulatie, de aanwezigheid van een volwassene veel invloed had. Omdat volwassenen als 'rolmodellen' optreden in een gesprek, ontstaat als vanzelf een machtsverhouding.⁵ Er zijn dan ook grote verschillen tussen wat aan de oppervlakte komt over het godsbeeld van een kind in gesprek met een volwassene, of van een kind in een gesprek tussen kinderen (dat door

4 V. Seifert, *Gottes Spuren in Kinderherzen : Wie Erwachsene von und mit Kindern lernen können*, Frankfurt am Main, 2012, p. 28.

5 Dumon, Interview met V. Seifert, Leuven, 12 juli 2013.

een volwassene wordt waargenomen). Een opname van de Duitse journalist en psycholoog Reinhard Kahl laat drie vijfjarige kleuters horen die onderling een gesprek voeren over de aard van God:

Mascha: ...

Hij ziet er kleurrijk uit ...

Fabian: ...

en Hij heeft armen. En Hij heeft ...

Mascha: ... benen ...

Fabian: ... benen. En heeft alles normaal zoals een man. Maar er is, Hij heeft veel mensen in Zijn lichaam en kan ze altijd terug levend maken. Maar geen enkel mens dat gestorven is kan terug levend gemaakt worden.

Mascha: En Hij kan auto's niet levend maken.

Fabian: God heeft alles uitgevonden. God heeft mensen uitgevonden en heeft uitgevonden dat niemand echt kan toveren. — Maar niemand kan zich dat inbeelden.

Sarah: Zelfs als je het je niet kan inbeelden — maar niemand kan het zich inbeelden, of dit echt waar is of niet. Niemand kan dat weten.

Mascha: De God zit ook in de sinaasappel. Dat zou ook kunnen, God is in een sinaasappel.

En ik geloof, God is altijd in de stof. Je kan het niet zien. Spijtig, spijtig.⁶

Volgens de Duitse theoloog Gerhard Büttner wijzen gesprekken als deze op de opvallende graad van concentratie die kinderen

6 R. Kahl, *Laufen, sprechen, lutschen. Mascha, Fabian, Sarah*. In: A. Becker & H. von Hentig (eds) *Geschichten mit Kindern*. Zum sechzigsten Geburtstag von Gerold Becker, Velber, 1996, p. 121.

handhaven wanneer ze onderling over hun godsbeeld converseren. Ze kunnen feilloos inspelen op wat de andere gesprekspartner zegt, op weg naar een soort compromis.⁷ We kunnen ons dan ook afvragen of het nodig is 'antwoorden te bieden' aan kinderen tijdens theologische gesprekken. Ook al worden deze gesprekken met volwassenen vaak aangeknoopt vanuit de vraagvorm, misschien is dit louter het gevolg van de verhouding die reeds tot stand gebracht werd in de relatie kind - volwassene. Misschien gaat onder de vraagvorm veeleer het verlangen schuil om ons te betrekken in hun wereld en denkproces, dan de wens naar sluitende antwoorden op hun vragen van theologische aard.

Aangespoord door Leon (9 j. oud) die haar op een dag confronteerde met de vraag waarom God 'God' heet vroeg Viola Seifert aan 132 'katholieke' kinderen van 6 tot 10 jaar oud om God te tekenen en daarna over deze tekening met haar in gesprek te gaan. De tekeningen toonden God vaak op antropomorfe wijze. Deze godsvoorstelling wordt klassiek als typisch kinderlijk aanzien: het zou het gevolg zijn van een gebrek aan symboolgevoeligheid. Onderzoek over cognitief denken heeft echter aangetoond dat dit een algemeen menselijke manier van denken is (Guthrie, 2001). In het antropomorfisch afbeelden van God kunnen volwassenen en kinderen elkaar binnen het theologische vertoog dus eerder ontmoeten dan tegenspreken.⁸

Ook Seifert ziet het antropomorf denken en ver-beelden van kinderen niet als een uitdrukking van een gebrek aan symboolgevoeligheid. Ze benadrukt daarenboven dat God zelden 'zomaar' als mens afgebeeld wordt. De afbeeldingen bleken altijd het resultaat van een denkproces waarin de aard van God

7 G. Büttner, *How theologizing with children can work*. In: *British Journal of Religious Education*, Vol.29, N. 2, Abingdon, 2007, p. 128.

8 Büttner, *How theologizing with children can work*. 138.

met zorg vertaald werd naar een passend 'beeld'. Door sommige kinderen werd God bijvoorbeeld als vrouw afgebeeld, in tegenstelling tot de beelden en benamingen die hen traditioneel worden aangereikt. Indien er sprake zou zijn van letterlijke overname zou dit enkel tot afbeeldingen van een 'mannelijke' God leiden.⁹

God wordt zelden 'zomaar' als mens afgebeeld.

Net zozeer als deze onderzoekers trachten de godsbeelden van kinderen te interpreteren, gebeurt ook het omgekeerde. Kinderen vormen hun godsbeelden vanuit hun dagelijkse leven en plaatsen de (geloofs)verhalen en informatie die ze aangereikt krijgen ook meteen in die concrete context. Een voorbeeld hiervan is de vijfjarige Franziska die geschokt is wanneer ze op Paaszondag Jezus nog steeds aan het kruis ziet hangen op een kerkhof. Volgens Büttner is het 'gezien de manier waarop kinderen tijd ervaren' aannemelijk dat deze kleuter verschillende tijdsperiodes met elkaar had versmolten. Het mondeling taalgebruik van kinderen is erg fantasierijk, maar tegelijk heel concreet. Dit theologische materialisme (bijvoorbeeld de verwachting dat de door het verhaal aangeleverde informatie van de verrijzenis ook invloed heeft op materiële crucifixe) leidt meestal tot het einde van een gesprek omdat de betrokken volwassene het nonsens vindt.¹⁰ Hierdoor wordt echter voorbij gegaan aan de kansen die dit soort gesprekken bieden. De 'tijdsversmelting' in Franziska's betoog is (hoogstwaarschijnlijk) het gevolg van de manier waarop ze Bijbelverhalen aangereikt krijgt; niet als 'er waren eens lang, lang geleden' - sprookjes, maar op een manier waardoor hun actuele theologische boodschap ook wortel kan vinden. Pasen: de verrijzenis heeft plaats vandaag, hier en nu.

9 Dumon, Interview met V. Seifert, Leuven, 12 juli 2013.

10 Büttner, *How theologizing with children can work*. 131.

De godsbeelden van kinderen blijven steeds sterk verweven met het aardse leven.

In deze context is het belangrijk aan te stippen dat kinderen, hoewel ze zelden op deze manier spreken, wél het idee van 'representatie' kunnen inzien.

Ook Franziska heeft inzicht in metaforisch taalgebruik. Ze denkt niet dat deze Jezus 'een echte' Jezus is die van het kruis moet stappen. Ze geeft aan dat ze inzicht wat 'beelden' zijn en hoe die representatief gebruikt (kunnen) worden:

'Hij zou daar niet moeten hangen met Pasen. Hij is rond aan het wandelen, helemaal in het wit. In de kinderbijbel is het kruis onbedekt! [...] Nu duwt ze zich dichtertegen het kruis aan en ontdekt dat Jezus uit hout gesneden is: 'Ah, niet echt,' zegt Franziska, met een zucht van verlichting, maar ook geëmotioneerd. 'Hij kán niet van het kruis naar beneden komen. Maar ik vind het lege kruis leuker.'¹¹

Een actief Godsbeeld

De godsbeelden van kinderen blijven evenwel steeds sterk verweven met het aardse leven. Ook wanneer ze bijvoorbeeld eigenschappen van God bespreken die op fysieke problemen stuiten, zoals in het gesprek tussen Mascha en Fabian over Gods 'onzichtbaarheid'. Deze verweving met het aardse leven is volgens Seifert tweerichtingsverkeer. Het Godsbeeld van een kind reflecteert niet louter wat het kind reeds weet en voelt, het beeld zelf doet wat met het kind, het beïnvloedt hun kennis en emoties. Via het vormen van hun godsbeeld evalueren kinderen de werkelijkheid die ze dagelijks ervaren om dan van daaruit

¹¹ Ibid.

'hun' levenswijsheden vast te leggen. De beelden die ze vormen van hun God zijn verbonden met hun ervaring thuis en op school. Zo zegt Madita (8 j. oud) bijvoorbeeld: 'God houdt zoveel van mijn dode oma dat ze bij Hem

een tuin mag hebben, zoals het hier op aarde was!' Via het beeld van een liefhebbende God die duidelijk oog heeft voor aards geluk en het behoud ervan in de hemel, brengt Madita in kaart wat volgens haar de belangrijke dingen zijn om geluk te ervaren, in dit leven én erna. Ze stelt God voor als zeer betrokken op het aardse leven, niet als een verre transcendente of 'vage' entiteit. Dat geldt ook voor de manier waarop Hij met lijden en onrecht omgaat. Bij monde van Antonia (9 j. oud): 'Wij mensen zijn in Gods beeld gemaakt. Hij houdt van alle mensen en toch laat hij hen soms in de steek. Maar mensen doen dat ook.'¹²

Opmerkelijk is ook dat kinderen door hun sterk op de mens betrokken God, deze positieve godsbeelden kunnen verinnerlijken. Hierdoor ervaren ze God als levensverrijkend en bevrijdend. De negenjarige Leon verwoordt het als volgt: 'God is iemand die me altijd liefheeft, ook wanneer ik stomiteiten begaan heb. Hij is als een rots en wanneer ik aan Hem denk voel ik me moedig en durf ik ook sorry te zeggen!'¹³ Hierin is ook een grote verantwoordelijkheid weggelegd voor volwassenen. 'Deze mogelijkheid tot positieve verinnerlijking werd vooral opgemerkt bij de kinderen met duidelijke religieuze rolmodellen' aldus Seifert.¹⁴ Het niveau waarop een kind kan theologiseren wordt mede bepaald door de reeds opgebouwde religieuze kennis, bijvoorbeeld via aangeboden

Het niveau waarop een kind kan theologiseren wordt mede bepaald door de reeds opgebouwde religieuze kennis.

¹² Seifert, *Gottes Spuren in Kinderherzen* p. 80-83; 93.

¹³ Dumon, Interview met V. Seifert, Leuven, 12 juli 2013.

¹⁴ Ibid.

Bijbelverhalen. Büttner stelt in dat opzicht ook dat een kind 'dat vertrouwd is met vele Bijbelverhalen ongetwijfeld gemakkelijker in een nieuw aangereikt Bijbelverhaal de theologische inzichten zal vinden en ontdekken en er dus ook met minder moeite een eigen interpretatie aan zal kunnen geven'.¹⁵

Kinderlijke godsbeelden?

In navolging van Seifert kan worden gesteld dat kinderen hun godsbeelden vormen in hun dagelijkse leven. Deze beelden worden steeds sterk verweven met het aardse leven en kinderen gebruiken ze als houvast om de werkelijkheid die ze dagelijks ervaren tegen te evalueren. Van daaruit leggen ze 'hun' levenswijsheden vast. De vraag rijst dus in hoeverre de godsbeelden van kinderen eigenlijk verschillen van volwassen godsbeelden. In hoeverre kunnen we spreken van specifieke 'kinderlijke' godsbeelden en hoever reikt de invloed van 'volwassen' godsbeelden in het creëren ervan? Zou ik bijvoorbeeld kunnen stellen dat de veelal antropomorfe voorstelling van God door christelijke kinderen vanuit een eigen inzicht het relationele en immanente karakter van (een christelijke) God verbeeldt? Of dat het veeleer door andere factoren dan het eigen denkproces van het kind wordt bepaald? Net zoals mijn studenten blijf ik me nog vele vragen stellen omtrent kinderen en (de eventuele specificiteit van) hun godsbeelden. Vragen die om gedegen wetenschappelijk onderzoek vragen in een veld dat in het Nederlandse taalgebied nog een *terra incognita* blijkt: theologie voor, met en vooral van kinderen.

¹⁵ Büttner, *How theologizing with children can work*. 138.

Ondertussen tracht ik ieder jaar opnieuw de angsten van mijn studenten voor 'de godsdienstige vragen' van de kleuters tot een minimum te beperken door hen erop attent te maken dat gesprekken die van authentieke reflectie getuigen altijd zinvol zijn wanneer er aan het kind voldoende autonomie wordt toegekend en de volwassen persoon in kwestie bereid is om als positief rolmodel op te treden. En ook dit laatste hoeft geen angst in te boezemen. 'Ik weet het niet' is en blijft ook een prachtig antwoord: het zegt niet nee, maar ja en nee tegelijkertijd!

De praktijk van vragen stellen door kinderen is een vorm van theologie die aangemoedigd moet worden, een 'volwassen' antwoord geven op die vraag (i.e. vanuit een positie als rolmodel/iemand met meer 'macht') is uiteindelijk niet de ideale manier om aanmoedigend te zijn. Het blijkt veel constructiever om een weervraag te stellen en vandaar uit samen op zoek te gaan vanuit een naar wat uiteindelijk bijklaar toch een vergelijkbaar godsbeeld is. Op deze manier wordt er aan het kind meer *agency* verschaft en komt er een proces tussen kind en volwassene op gang dat recht doet aan wat een godsbeeld ten gronde altijd zal blijven: mysterie. ◀